

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 3006-1377 (online)

№ 3 (114)

Астана
2026

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

ӘБДІҒАЛИҰЛЫ
Берік

– саяси ғылымдар кандидаты, алқа төрағасы (Қазақстан)

ИБРАЕВА
Ақмарал Ғосманқызы

– алқа төрағасының орынбасары, Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)

ТАЙМАҒАМБЕТОВ
Жәкен Қожахметұлы

– ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)

САМАШЕВ
Зайнолла Самашұлы

– тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)

АЯҒАН
Бүркітбай Гелманұлы

– ҚР ҰҒА құрметті академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Еңбек сіңірген қайраткері (Қазақстан)

ОҢҒАРҰЛЫ Ақан

– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)

ҮМІТҚАЛИЕВ
Ұлан Үмітқалиұлы

– тарих ғылымдарының кандидаты, профессор (Қазақстан)

ИСМАИЛОВА
Жанат Хамидовна

– тарих ғылымдарының докторы, профессор (Өзбекстан)

ЦЗИ Сяофен

– PhD докторы (Қытай)

ВОЛЬФРАМ Сабине

– PhD докторы (Германия)

ШТЕЙН Гил

– PhD докторы (АҚШ)

ОУТРАМ Алан

– PhD докторы (Ұлыбритания)

ШОМФАЙ Иштван

– PhD докторы (Венгрия)

ӘБДУАҚАП Қара

– PhD докторы (Түркия)

ДАВЫДОВ
Владимир Николаевич

– әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, PhD докторы (Ресей Федерациясы)

АҒАТАЙ
Өткірбай Мылтықбайұлы

– PhD докторы (Қазақстан)

ДУВАНБЕКОВ
Руслан Сабырұлы

– PhD докторы (Қазақстан)

ИСКАКОВ
Қуаныш Алдабергенұлы

– PhD докторы (Қазақстан)

EDITORIAL BOARD:

Berik Abdygaliuly	– candidate of Political Science (Chairman of the editorial board) (Kazakhstan)
Akmaral Ibrayeva	– deputy chairman of the editorial board, Academician of the National Academy of Natural Sciences of Kazakhstan, Doctor of historical sciences, Professor (Kazakhstan)
Zhaken Taimagambetov	– academician of NAS RK, Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Zainolla Samashev	– doctor of Historical Sciences, (Kazakhstan)
Ayagan Burkitbay	– Honorary Academician of the NAS RK, doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Worker of RK (Kazakhstan)
Ongaruly Akan	– candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Umitkaliev Ulan	– candidate of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Ismailova Zhanat	– doctor of Historical Sciences, Professor (Uzbekistan)
Ji Xiaofen	– PhD (China)
Wolfram Sabine	– PhD (Germany)
Gil Stein	– PhD (USA)
Alan Outram	– PhD (UK)
Somfai Istvan	– PhD (Hungary)
Abdulvahap Kara	– PhD (Turkey)
Davydov Vladimir	– candidate of Sociological Sciences, PhD (Russian Federation)
Agatay Otkirbay	– PhD (Kazakhstan)
Duvanbekov Ruslan	– PhD (Kazakhstan)
Iskakov Kuanysh	– PhD (Kazakhstan)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ӘБДІҒАЛИҒҰЛЫ
Берік

– кандидат политических наук (председатель коллегии) (Казахстан)

ИБРАЕВА
Акмарал Госмановна

– заместитель председателя коллегии, Академик Казахстанской национальной академии естественных наук, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)

ТАЙМАГАМБЕТОВ
Жакен Кожаметович

– академик НАН РК, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)

САМАШЕВ
Зайнолла Самашевич

– доктор исторических наук, профессор (Казахстан)

АЯҒАН
Буркитбай Гелманулы

– Почетный академик НАН РК, доктор исторических наук, профессор, Заслуженный деятель РК (Казахстан)

ОНГАРУЛЫ Акан

– кандидат исторических наук (Казахстан)

УМИТКАЛИЕВ
Улан Умиткалиевич

– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)

ИСМАИЛОВА
Жанат Хамидовна

– доктор исторических наук, профессор (Узбекистан)

ЦЗИ Сяофен

– PhD доктор (Китай)

ВОЛЬФРАМ Сабине

– PhD доктор (Германия)

ШТЕЙН Гил

– PhD доктор (США)

ОУТРАМ Алан

– PhD доктор (Великобритания)

ШОМФАЙ Иштван

– PhD доктор (Венгрия)

КАРА Абдукап

– PhD доктор (Турция)

ДАВЫДОВ
Владимир Николаевич

– кандидат социологических наук, PhD доктор (Российская Федерация)

АГАТАЙ
Уткирбай Мылтыкбайулы

– PhD доктор (Казахстан)

ДУВАНБЕКОВ
Руслан Сабырулы

– PhD доктор (Казахстан)

ИСКАКОВ
Куаныш Алдабергенович

– PhD доктор (Казахстан)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Музей ісі / Museology / Музейное дело

<i>Yang Hanlin</i> Familiar difference: object selection, visual display, and aesthetic translation of Splendid Silk in Kazakhstan	
<i>Янг Ханлин</i> Өзгедегі таныс бейне: Қазақстандағы «Керемет жібек» көрмесінің нысандарын іріктеу, визуалдық экспозиция және эстетикалық трансляция	
<i>Янг Ханлин</i> Знакомое в ином: отбор объектов, визуальная экспозиция и эстетическая трансляция выставки «Великолепный шёлк» в Казахстане.....	8
<i>Абилдаева Л.О.</i> Музейдегі бейнелеу өнері коллекциясындағы қазақтың тұрмысы мен мәдениеті: Әбілхан Қастеевтің туындылары негізінде	
<i>Абилдаева Л.О.</i> Быт и культура казахского народа в коллекции изобразительного искусства музея (на основе произведений Абылхана Кастеева)	
<i>Abildayeva L.O.</i> Kazakh everyday life and culture in the museum's fine art collection (based on the works of Abilkhan Kasteev).....	18
<i>Мукашева Г.К.</i> Сундук, связанный с купеческой династией Кубриных: история происхождения и бытования музейного предмета	
<i>Мукашева Г.К.</i> Көпес Кубриндер әулетімен байланысты қаңылтырмен қапталған сандық: музейлік заттың шығу тарихы және тұрмыста қолданылуы	
<i>Mukasheva G.K.</i> Forged metal chest associated with the Kubrin merchant dynasty: the history of the museum object and its use in everyday life.....	37

Археология / Archaeology / Археология

<i>Ярыгин С.А., Сакенов С.К., Нускабай А.А.</i> Кельтообразный молоток с поселения Атшубар	
<i>Ярыгин С.А., Сакенов С.К., Нұсқабай Ә.А.</i> Атшұбар қонысынан табылған кельт тәрізді балға	
<i>Yarygin S. A., Sakenov S. K., Nuskabay A.A.</i> A celt-shaped hammer from the Atshubar settlement.....	53
<i>Дүйсенбай Д.Б., Надыров Ж.О., Мұсырманқұл П.Б., Касымханова Т.Б., Қасенәлі А.Е.</i> Жүкей қорымындағы археологиялық зерттеулердің нәтижелері	
<i>Дүйсенбай Д.Б., Надыров Ж.О., Мұсырманқұл П.Б., Касымханова Т.Б., Касенәлі А.Е.</i> Результаты археологических исследований на могильнике Жүкей	
<i>Duisenbay D.B., Nadyrov Zh.O., Musyrmankul P.B., Kassymkhanova T.B., Kassenali A.E.</i> Results of archaeological research at the Zhukey burial ground.....	66
<i>Utubayev Zh., Suyundikova M., Shagirbayev M., Akkaliyeva A.</i> Egistik mausoleum: ritual rites and traditions of sacrifice	
<i>Утубаев Ж.Р., Суюндикова М.К., Шағырбаев М.С., Аққалиева А.Ш.</i> Егістік кесенесі: ғұрыптық жоралғылар мен құрбандық шалу дәстүрі	
<i>Утубаев Ж.Р., Суюндикова М.К., Шағирбаев М.С., Акқалиева А.Ш.</i> Мавзолей Егистик: обрядность и практика жертвоприношения.....	82
<i>Шашенов Д.Т., Есен С.Г., Жанисов А.Т.</i> Жиенбай қыстауында жүргізілген зерттеу нәтижелері	
<i>Шашенов Д.Т., Есен С.Г., Жанисов А.Т.</i> Результаты исследования зимовки Жиенбай	
<i>Shashenov D.T., Yessen S.G., Zhanisov A.T.</i> The results of a study of the Zhienbai wintering site.....	97
<i>Хасенова Б.М.</i> Архитектура погребальных сооружений населения Кимекского каганата	
<i>Хасенова Б.М.</i> Қимақ қағанаты халқының жерлеу ескерткіштерінің сәулеттік ерекшеліктері	
<i>Khasenova B.M.</i> Architecture of funerary buildings of the Kimek khaganate people.....	110
<i>Билялова Г.Д.</i> Мавзолеи Сарыарки XIII–XV вв.: история изучения и новые археологические данные	

Білалова Г.Д. Сарыарқаның XIII–XV ғғ. кесенелері: зерттелу тарихы және жаңа археологиялық деректер
Bilyalova G.D. The mausoleums of Saryarka (13th–15th centuries): history of research and new archaeological evidence..... 122

Молдахмет А.А., Елеуов М., Валиулина С.И., Құрманиязов Ы.С. Сырдария өзенінің төменгі ағысындағы ортағасырлық шыны бұйымдары: құрамы, технологиясы және археологиялық маңызы
Молдахмет А.А., Елеуов М., Валиулина С.И., Құрманиязов Ы.С. Средневековые стеклянные изделия нижнего течения реки Сырдарьи: состав, технология и археологическое значение
Moldakhmet A.A., Eleuov M., Valiulina S.I., Kurmaniýazov Y.S. Medieval glass objects from the lower Syr Darya: composition, technology, and archaeological significance..... 139

Камалдинов И., Буранбаев Р., Нұрғали Н., Арынов Қ. Сүткент қаласын археологиялық зерттеудің жаңа нәтижелері (2025 ж. материалдар бойынша)
Камалдинов И., Буранбаев Р., Нұрғали Н., Арынов К. Новые результаты археологических исследований на городище Сюткент (по материалам 2025 г.)
Kamal'dinov I., Buranbayev R., Nurgali N., Arynov K. New results of archaeological research at the Syutkent settlement (based on 2025 data)..... 160

Сыдығалиев С.М., Кунанбаева Ш.Б. Системы жизнеобеспечения населения поздней бронзы Северного Казахстана: палеоэкологическая реконструкция
Сыдығалиев С.М., Құнанбаева Ш.Б. Солтүстік Қазақстанның кейінгі қола дәуіріндегі халықтың тіршілікті қамтамасыз ету жүйелері: палеоэкологиялық қайта құрылымдау
Sydygaliyev S.M., Kunanbayeva Sh.B. Subsistence systems of the Late Bronze Age population of Northern Kazakhstan: a paleoecological reconstruction..... 176

Этнология / Ethnology / Этнология

Смағұлов Б.Қ., Әшім Б.Ә. Г.Е. Катанаевтың материалдары мен еңбектеріндегі қазақ халқының этнографиясы жөнінде мәліметтер
Смағұлов Б.Қ., Ашим Б.А. Сведения по этнографии казахского народа в материалах и трудах Г.Е. Катанаева
Smagulov B.K., Ashim B.A. Information on the ethnography of the kazakh people in the materials and works of G.E. Katanaev..... 196

Кошман Т.В., Ғайса А.М. Некрополь Ахметаул в Центральном Казахстане: мемориализация потомков Қоңыр-Құлжа төре в XIX–XXI вв.
Кошман Т.В., Ғайса А.М. Орталық Қазақстандағы Ахметаул қорымы: XIX–XXI ғасырлардағы Қоңыр-Құлжа төре ұрпақтарының мемориалдандыру дәстүрі
Koshman T.V., Gaisa A.M. Ahmetaul Necropolis in Central Kazakhstan: the memorialization of the descendants of Konyr-Kulzha tore in the 19th–21st centuries..... 209

Маулет А., Нұрдаулет П., Камунов С. Ақтөбе қазақтарының материалдық емес мәдени мұрасын инвентаризациялау: кейбір ұлттық тағам дәстүрлері
Маулет А., Нұрдаулет П., Камунов С. Инвентаризация нематериального культурного наследия казахов Актюбинской области: некоторые традиции национальной кухни
Maulet A., Nurdaulet P., Kamunov S. Inventory of the intangible cultural heritage of the Kazakhs of the Aktobe region: selected traditions of national cuisine..... 220

Жалелов Д.С. Қазақ жыраулық және түрікашықтық дәстүрі: этномәдени сабақтастықтың этнологиялық қырлары

Жалелов Д.С. Казахская традиция жырау и турецкая традиция ашиков: этнологические аспекты этнокультурной преемственности Zhalelov D.S. The Kazakh Zhyrau and Turkish Aşik traditions: ethnological dimensions of ethnocultural continuity.....	238
--	-----

Мейрманова Г.А., Егизбаева М.К., Терекбаева Ж.М. Қазақ балаларының дәстүрлі ойындары мен ойыншықтарының мәдени мұрадағы сабақтастығы Мейрманова Г.А., Егизбаева М.К., Терекбаева Ж.М. Преемственность традиционных игр и игрушек казахских детей в культурном наследии Meirmanova G.A., Yegizbayeva M.K., Terekbayeva Zh.M. Continuity of traditional games and toys of Kazakh children in cultural heritage.....	250
--	-----

Жуандыкова А.Д., Исаков К.А. Иран қазақтарының үйленуге дейінгі рәсімдері: диаспора жағдайындағы мәдени сабақтастық Жуандыкова А.Д., Исаков К.А. Предсвадебные обряды казахов в Иране: культурная преемственность в условиях диаспоры Zhuandykova A.D., Isakov K.A. Pre-wedding rituals of Kazakhs in Iran: cultural continuity in the context of the diaspora.....	264
--	-----

Тарих / History / История

Тастанбеков М.М., Сандыбаева А.Д. Ясауи кесенесіне тиесілі болған тарихи-мәдени мұралар Тастанбеков М.М., Сандыбаева А.Д. Историко-культурные ценности мавзолея Ясави Tastanbekov M., Sandybayeva A. Historical and cultural heritage of the Yasawi Mausoleum.....	274
---	-----

Порсин А.А., Ағатай Ө.М. Хан Жәнібек әскерінің 1346 жылы Каффада оба індеті өршіген кездегі іс-әрекеттері Порсин А.А., Ағатай У.М. Действия армии хана Джанибека во время вспышки чумы в Каффе в 1346 г Porsin A.A., Agatay O.M. The actions of khan Janibeg's army during the plague outbreak in Caffa in 1346.....	295
---	-----

Абильдаева Л.О.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы, Қазақстан

e-mail: lauraartkz@gmail.com

МУЗЕЙДІҢ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ КОЛЛЕКЦИЯСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚТЫҢ ТҰРМЫСЫ МЕН МӘДЕНИЕТІ (ӘБІЛХАН ҚАСТЕЕВТІҢ ТУЫНДЫЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Аңдатпа. Мақалада Қазақстанның халық суретшісі Әбілхан Қастеевтің 1927–1941 жылдары жазылған, қазақтың тұрмысы мен мәдениеті бейнеленген жұмыстары этнографиялық тұрғыдан қарастырылады.

Қазақ халқының мәдениеті мен тұрмысын зерттеуде музей коллекцияларындағы бейнелеу өнері туындыларының маңызы ерекше. Олар белгілі бір тарихи кезеңнің әдет-ғұрпын, тұрмыста қолданатын бұйымдарын, киім үлгілерін, дүниетанымдық ерекшеліктерін көркем бейнелер арқылы жеткізеді. Осы тұрғыдан алғанда кескіндеме және графика туындыларын эстетикалық құндылықтың жарқын көрінісі ғана емес, маңызды визуалды тарихи-этнографиялық дереккөз ретінде де қарастыруға болады.

Көркемөнер шығармаларын визуалды материал ретінде ғылыми айналымға енгізу зерттеу тақырыбының өзектілігі болып табылады. Бұл материалдар қазақ этнографиясын зерттеу аясын кеңейтіп, тереңдетуге және құнды мәліметтер алуға мүмкіндік береді. Бейнелеу өнері туындылары көбіне көркем шығарма ретінде өнертану, мәдениеттану, философия және т.б. ғылым салаларында қарастырылып келгенімен, олардың этнографиялық дерек ретіндегі зерттелу мүмкіндіктері толық ашылмады. Осы орайда мақалада қазақтың тұрмыс-тіршілігіндегі этнографиялық ұғымдарды ашу мақсатында Әбілхан Қастеев атындағы ҚР Ұлттық өнер музейінің қорындағы суретшінің туындылары негізге алынып, олар музейлік этнографиялық дерек ретінде қарастырылады. Мақалада зерттеу нысанына алынып отырған Әбілхан Қастеевтің шығармашылығындағы қазақ тұрмысындағы ерекшеліктер мен өзгерістер музей ісі, тарих және этнография ғылымдары үшін маңызды деректер болып табылады. Мақаланың мақсаты – қазақ ұлттық бейнелеу өнерінің негізін қалаушылардың бірі Әбілхан Қастеевтің шығармашылығын жан-жақты талдау негізінде оның туындыларын қазақ мәдениетін зерттеудегі этнографиялық дереккөз ретінде қарастыру.

Кілт сөздер: музей, этномузеология, музей коллекциясы, тарих, этнография, суретші, қазақтың тұрмысы, мәдениет.

Дәйексөз үшін: Абильдаева Л.О. Музейдің бейнелеу өнері коллекциясындағы қазақтың тұрмысы мен мәдениеті (Әбілхан Қастеевтің туындылары негізінде) // Мәдени мұра. 2026. №3 (114). бб. 18-36 (қаз.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2026.v27.i3.02>

Кіріспе

Қазақстанның бейнелеу өнері тарихында қазақтың тұрмыс-тіршілігі, мәдениеті тақырыбында көркем туындылар жазған алғашқылардың бірі ұлттық суретші Әбілхан Қастеев (1904–1973) болды. Суретшінің алғашқы шығармаларынан-ақ оның өнеріне тән ерекшеліктер айқын көрінді. Оның

өнер жолының басталуы кеңестік дәуірдің орнауымен қатар жүрді. 1920–1930 жылдардағы кеңестік дәуірдің мәдени саясаты, көшпелі мал шаруашылығынан отырықшы мәдениетке өту үдерісінің қарқынды дамуы қазақтың дәстүрлі шаруашылығына әсер етті және бұл кезең Әбілхан Қастеевтің көркемсурет өнерінде

де көрініс тапты. Әбілхан Қастеев шығармашылығының күрделілігі қазақ халқының дәстүрлі өміріндегі кеңестік дәуірдің ықпалынан туындаған өзгерістерді қоса бейнелеуінде (Кобжанова, 2012: 50–52). Зерттеушілер Әбілхан Қастеевтің халықтың тұрмыс-тіршілігін бейнелеуде халық ауыз әдебиетіне жиі назар аударып, рухани ізденіске ден қойғанын атап өтеді. Суретшінің көркем туындыларын этнографиялық дерек ретінде жүйелі талдаудың жеткіліксіздігі зерттеудің өзектілігін айқындайды. Әбілхан Қастеевтің шығармашылығы сапасымен, көркем құндылығымен, ұлттық мазмұнымен бағалануда (Джадайбаев, 2024: 10). XX ғасырдың көрнекті қазақ суретшісі Әбілхан Қастеевтің мұрасы ұлттық деңгейде ғана емес, бүгінгі таңда әлемдік мәдениеттегі қазақтың құнды рухани қазынасы ретінде бағаланады. Суретшінің еңбектерінде дәуірдің әлеуметтік және тұрмыстық өзгерістері көрініс тапқан. Оның шығармашылығы біздің ата-бабаларымыз жасаған және замандастарымыздың өнерінде дамып келе жатқан ұлттық мәдениеттің бір бөлігі болып саналады.

Ресейлік тарихшы Шмидт өзінің еңбегінде тарихи материалдарды іріктеу барысында бейнелеу өнеріне тоқталып өткен. Оның пікірінше, бейнелеу дереккөздерін жеке түр ретінде бөліп көрсету музейлік заттарды топтастыру тәжірибесімен ғана шектелмейді; мұндай дереккөздер оқиғаны бейнелеумен қатар, қосымша мәдени-тарихи ақпарат береді (Шмидт, 1997: 89).

Музей коллекцияларын ғылыми тұрғыдан зерттеу бейнелеу өнері туындыларын тарихи-этнографиялық дерек ретінде пайдалануға мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан алғанда, музей қорындағы туындыларды тарих, этнография және өнертану тоғысында қарастыру зерттеудің деректік базасын кеңейтеді (Юренева, 2003: 352).

Әбілхан Қастеевтің бейнелеу өнеріндегі алғашқы тәжірибелері XX ғасырдың 1920–1930 жылдарына жатады. Ұлттық көзқарас пен рухтың қазақтар үшін жаңа өнер түріне үйлесімді көрінуі Әбілхан Қастеевтің шығармашылығына тән. Қазақтар үшін көркемдік көріністің жаңа тәсілі аясында ол ұлттық дүниетанымның іргелі тұжырымдамаларын іске асыра алды. Оның шығармаларындағы адамдар дәстүрлі қоғамға тән әлеуметтік байланыстар аясында бейнеленеді. Шығармаларда қарттар мен

балалардың, әйелдер мен ерлердің, колхозшылар мен еңбек адамдарының әлеуметтік рөлдері мен өзара байланыстары көрініс табады. Этномәдени дәстүрдің жеткізушісі ретінде Әбілхан Қастеев күнделікті өмірді оның сакралды мәнінен бөліп қарастырған жоқ. Суретшінің қоршаған шындықты қабылдаудағы табиғилығымен ерекшеленетін кескіндемелік, акварельдік туындылары этнографиялық әрі деректік дәлдікпен орындалған (Ергалиева, 2002: 17–18). Оның шығармаларының барлық тақырыптары мен сюжеттері ұлттық өмірмен байланыста болды. Ол дәстүрлі мәдениет келбетімен қатар, жаңа әлеуметтік жүйе әкелген өзгерістерді де бейнеледі. Адам мен табиғаттың өзара сабақтастығы оның өнерінің негізгі желілерінің біріне айналды. Әбілхан Қастеевтің көркемдік талғамының қалыптасуына оның өскен ортасы әсер еткені сөзсіз. Суретшінің жұмыстары бүгінгі күнге дейін қазақ өмірін бейнелеудің алғашқы шежіресі болып қала береді.

Мақаланың өзектілігі қазақтың мәдениеті мен тұрмысын бейнелеу өнері туындылары арқылы зерделеп, олардың тарихи-этнографиялық маңызын айқындау қажеттілігімен байланысты. Әбілхан Қастеевтің шығармашылығы өнертану, мәдениеттану, философия тұрғысынан зерттелгенімен, музей қорындағы оның қазақтың тұрмысы мен мәдениетін бейнелеген туындыларының визуалды этнографиялық дерек ретіндегі мүмкіндіктері арнайы жүйеленбеген. Осы мәселе зерттеудің негізгі ғылыми бағытын құрайды. Қазақстанның ұлттық көркемсурет мектебінің негізін қалаушылардың бірі Әбілхан Қастеевтің шығармаларын этнографиялық тұрғыдан интерпретациялау музейлік этнография мен визуалды антропология үшін маңызды. Көркемсуреттегі музейлік этнография – өнер музейлері үшін жаңашыл бағыт.

Мақаланың мақсаты – музейлік коллекциядағы Әбілхан Қастеевтің еңбектерін қазақтың тұрмыс-тіршілігін зерттеудегі музейлік этнографиялық дереккөз ретінде қарастыру. Осы мақсаттың негізінде суретшінің өнер туындыларының деректік маңызын айқындау қажет. Мақалада ұсынылған туындылар Ә. Қастеев атындағы ҚР Ұлттық өнер музейінің қорынан алынған.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Музей ісіндегі негізгі бағыттардың бірі –

этномузеология. Осы орайда мақалада Әбілхан Қастеевтің шығармалары негізінде қазақтың мәдениеті мен тұрмысындағы этнографиялық ерекшеліктерді анықтау мақсат етілді. Музейлік коллекциядағы суретші туындыларының ауқымды бөлігі Әбілхан Қастеев атындағы ҚР Ұлттық өнер музейінде сақталған. Музей қорында 27 мыңнан астам экспонат бар, оның ішінде 15 мыңға жуығы «Қазақстан бейнелеу өнері» қорына тиесілі (Музей туралы, URL: <https://nmirk.kz/about>). Осы қор бөлімінде Әбілхан Қастеевтің 400-ден астам кескіндемелік және акварельдік туындылары сақталған. Коллекция автордың өзінен және отбасынан алынған туындылар, әртүрлі көркемсурет мекемелерінен түскен материалдар мен Қазақстан суретшілерінің сыйға тартқан еңбектері негізінде қалыптасты. Суретшінің коллекциясының жиналуы 1930 жылдардан бастау алады. Осы туындылардың басым бөлігі қазақтың тұрмысы мен мәдениетіне арналған. Әбілхан Қастеевтің шығармашылығы ауқымды болғандықтан, зерттеу материалы ретінде музей жинағынан суретшінің 1927–1941 жылдары жазған кескіндемелік және акварельдік туындылар іріктеліп алынды.

Зерттеу барысында визуалды-аналитикалық, деректанулық және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. Визуалды-аналитикалық әдіс Әбілхан Қастеев туындыларындағы кейіпкерлердің киім үлгілерін, тұрмыстық ортаны, үй жиһаздары мен шаруашылық бұйымдарын талдауға мүмкіндік берді. Деректанулық талдау көркемөнер туындыларының қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті жөніндегі тарихи-этнографиялық мәліметтерді жеткізу мүмкіндігін айқындау мақсатында қолданылды. Салыстырмалы талдау әдісі туындыларда бейнеленген тұрмыстық элементтерді этнографиялық ғылыми еңбектердегі мәліметтермен салыстыруға негіз болды. Музейлік этнография белгілі бір халықтың дәстүрлі мәдениетін бейнелеу өнерінде қамтуды музейлік ғылыми зерттеу көзіне айналдыру бағытын да қамтиды.

Мақалада музейдің қор материалдары, ғылыми каталогтар, монографиялар, этнографиялық ғылыми еңбектер және Ұлттық кітапханадағы мәліметтер негізге алынды. Жалпы, Әбілхан Қастеевтің шығармашылық мұрасы жарты ғасырдан астам уақыт бойы мұқият зерттеу нысаны болып табылады. Көркемөнер туындысы болғандықтан, суретші жайлы негізгі

ғылыми еңбектер өнертанушылардың назарында болды. Солардың ішінде алғашқылары Әбілхан Қастеев шығармашылығына XX ғасырдың 1950 жылдарынан бастап ізденіс жүргізген Е. Микульская, Е. Вандровская, Л. Плахотная, Г. Сарықұлова, И. Рыбакова еңбектерін ерте буынға жатқызуға болады. Кейінгі буын зерттеушілері ретінде Р. Ерғалиева, Б. Барманкулова, Д. Шарипова, С. Кобжанова, А. Джадайбаев, Е. Резникова сынды авторлардың зерттеулерін атауға болады. Қазіргі кезде де Әбілхан Қастеев шығармашылығына өнертану, мәдениеттану, философия тұрғысынан теориялық зерттеулер мен жүйелі шолулар жалғасып жатыр (Резникова, 2024: 8). Кейінгі жылдары визуалды антропология ғылымының зерттеу нысанына айналды (Ruby, 1996). Х. Арғынбаев, Н. Әлімбай, А. Тоқтабай және Р. Мұстафинаның этнографиялық жазбалары Әбілхан Қастеев туындыларына этнографиялық интерпретация жасауға негіз болды.

Әбілхан Қастеевтің еңбектерін маңызды этнографиялық дереккөз ретінде қарастырудың мәні зор. Суретші дәстүрлі қазақ ауылында дүниеге келіп, дәстүрлі тұрмысты көріп өсті, одан кейін кеңестік дәуірдің куәсі болды, кеңестік саясат қарқынды ден алып тұрған тұста қазақтың дәстүрлі тұрмысын жазу арқылы «көшпелілер өркениетін» көркемсуретте қалдырды. Қазақстан тарихындағы ұжымдастыру саясаты, 1930 жылдардағы ашаршылық, 1937 жылғы саяси репрессия, 1941–1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы және соғыстан кейінгі қайта қалпына келтіру кезеңдерінің куәсі болуы оның шығармашылығы тарихтың күрделі кезеңдерінде қалыптасқанын айғақтайды.

Саяси қайшылықты кезеңде өмір сүрген Әбілхан Қастеев қазақ ауылының тұрмысын бейнелеу арқылы өзіндік шығармашылық келбетін қалыптастырды. Әбілхан Қастеевтің өз шығармаларында қазақтың тұрмысын дәлдікпен жеткізуі, оның әрбір туындыны жазар алдында, сол туындыға арқау болар тақырыпты зерттеу нысанына айналдырғаны көрінеді. Сондықтан суретшінің шығармалары халық этнографиясы туралы баяндайтын визуалды материал деуге болады (Какабаев және т.б., 2017: 288).

Зерттеушілердің еңбектерінде Әбілхан Қастеев шығармашылығының этномәдени, халықтық, ұлттық сипаттағы ерекшелігі айқындалып, құнды деректер ұсынылған. Жоғарыда айтылған зерттеушілердің

тұжырымдамаларын негізге ала отырып, суретшінің еңбектерін этнографиялық жағынан зерделеудің қажеттілігі туындап отыр. Зерттеу аясында суретшінің өнер туындыларын музейлік этнографиялық дерек ретінде қарастыру күрделі және ауқымды тақырып болып саналады. Сол себепті мақалада суретшінің 1927–1941 жылдар аралығындағы он бес туындысы талданады. Зерттеу барысында музейлік коллекциядағы материалдарды саралау және олардың этнографиялық мазмұнын ашып талдау міндеттері қойылды.

Талдау

Суретші туындыларын талдауда қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіне қатысты бейнелерді зерделеуге баса назар аударылды. Дәстүрлі тұрмыстағы төрт түлік мал, күнделікті қолданылған бұйымдар, сондай-ақ олармен байланысты наным-сенімдер мен ырым-тыйымдар маңызды этнографиялық дерек көзі болып табылады. Суретші еңбектеріндегі қазақ тұрмысын бейнелеудің ерекшелігі де осында. Төменде Әбілхан Қастеевтің іріктеліп алынған туындыларын қарастырамыз.

«Тігу кезінде» (1934. Қағаз, акварель) атты туындысында Әбілхан Қастеев қазақ қыздарын жастайынан үй шаруасына және ісмерлікке баулу дәстүрін бейнелейді. Дәл осы туындының қарындашпен салынған үлгісі 1927 жылы жазылып, музей қорында ол бөлек туынды ретінде құжатталған. Ерте кезден бастап қазақ қыз тәрбиесіне ерекше назар аударған. Бұрынғы қазақ қоғамында қыз бала бір шаңырақтың ғана қызы емес, туыстағы өте жақын бірнеше әулеттің, ауылдың қызы болып өседі. Осыған байланысты қыз бір әулеттің, ауылдың тәрбиесін көріп бойжетеді. Туынды қазақтың тігіншілік және ісмерлік өнерінде қыз баланың, әйелдің рөлі ерекше екенін көрсетеді. Бұл көркемсуреттің дереккөз ретіндегі маңыздылығының бірі – қыз баланың шаш үлгісінен ақпарат беруі. Туындыда шашының алдыңғы бір шоқтығын қайыра өріп, тұлым ретінде самайына түсіріп қойғаны суреттелген (Сур. 1).

Қыз бала үй шаруасына араласып, шөпшек жинап, бесік тербетіп, жасынан кесте тігіп, кілем тоқыған. Ұзатыларда өзіне берілетін жасауын дайындауға көмектескен. Үй жиһаздарын безендіруде анасына көмектесіп, қоржын жасап, бау тоқыған, үй жабдықтарын өрнектеген. Қыз баланың ұзатыларға дейінгі орны оң жақ болған.

Сур. 1. Тігу кезінде. 1934. Қағаз, акварель. Инв. № 611-гр
Fig. 1. Busy with sewing. 1934. Watercolor on paper.

Байырғы қазақтар қыз бала тәрбиесіне ерекше көңіл бөлумен қатар, қыздарды оқытуға, түрлі қолөнерді үйретуге, ас даярлауға, ою-өрнек салуға, шілтер тоқуға жастайынан бейімдеген (Әлімбаев, 2017b: 131).

«Жіп иіруші әйел» (1934. Қағаз, акварель) туындысында әйелдің ұршық иіріп отырғаны бейнеленген. Туынды қазақ киіз үйінің ішкі жасау-жабдығын дайындауда әйел еңбегінің маңызды рөл атқарғанын көрсетеді (Сур. 2). Қазақтың дәстүрлі қоғамында малдың терісін, жүнін өңдеу, одан әртүрлі тұрмыстық бұйымдар, киімдер жасау күнделікті өмірдің ажырамас бөлігі іспетті болды. Мал жүнінен тұрмыстық және шаруашылық бұйымдар, киім-кешек жасалған. Төрт түлік малдың жүні құрамына, сипатына қарай бірнеше түрге бөлінген. Көшпелі тұрмыста малдың жүні белгілі бір уақытта қырку, жүндеу, қылшықтау әдістері арқылы алынған. Жуылып, сабағып, түтіліп дайын болған жүнді ұршықтың көмегімен жіп етіп иіреді. Жіп иіру үрдісі қазақ қоғамында кеңінен қолданылған. Түтілген жүнді иіру үшін созбалап, шиыршықтап дайындауды жүнді шүйкелеу деп атаған. Жүннен жіп алу

Сур. 2. Жіп иіруші әйел. 1934. Қағаз, акварель. Инв. № 560-гр
Fig. 2. Spinning woman. 1934. Watercolor on paper.

үшін ұршықпен иіреді. Ұршық – жүн мен түбіттен, мақтадан қолмен жіп иіретін құрал. Ұршықтың негізгі бөлігі ұршықсап деп аталады. Ұршықсапты ырғай, тал тәрізді ағаштардың түзу шыбықтарынан жасаған. Оның ұзындығы шамамен 30–40 см болады. Шыбықтың қабығын аршып, бір ұшын сүйірлеп жонады. Ұршықсапқа ағаштан шеңберлеп жасаған қалпақша кигізіп, шыбықтың үш жағын төсіп, оған көлденең жіңішке ағаш өткізеді. Қазақ қоғамында ұршық малдан алынған шикізатты арнайы бұйымдар жасауда қолданылатын еңбек құралдарының бірі болды (Әлімбаев, 2017е: 551–552). «Жіп иіруші әйел» туындысындағы кейіпкердің жаулығының бір жақтық өрнегі, қазақ әйелдерінің бас киім үлгісіндегі жаулық тарту мәдениетінің ерекше үлгісін көрсетеді. Суретшінің туындыларындағы іс тігу, жіп иіру және үй жабдықтарын дайындау тұрмыстық қажеттілікпен қатар, қыз баланы болашақ отбасылық өмірге бейімдеу, қолөнер

тәжірибесін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізудің маңызды тетігі болғанын көрсетеді. Әбілхан Қастеев бұл шығармаларында тұрмыстық бұйымдарды жеке зат ретінде қарастырмай, олардың жасалу және қолданылу жолдарын өзара байланыстыра бейнелеген.

Әбілхан Қастеев өзінің бүкіл шығармашылық өмірінде қазақ әдебиетінің классигі, ақын Абай Құнанбайұлына арнап отызға жуық жұмыс жазды. Солардың бірі – 1934 жылы жазылған «Абай киіз үй жанында» (1934. Қағаз, акварель) атты шығарма. Туындыда Абайдың табиғат аясында, ақ киіз үйдің жанындағы оюлы сырмақ үстінде малдас құрып, поэтикалық ойын қағазға түсіріп отырған сәтін бейнелеген. Киіз үй жанындағы тасқа қонған томағалы бүркіт ақынның саятшылыққа шығатынын аңғартады. Одан арырақ киіз үйдің тігілу процесін – кереге, уық, шаңырағын құрастырып жатқанын көреміз. Қазақтың дәстүрлі өмірі үшін киіз үй – көшіп-қонуға ыңғайлы болу үшін ағаштан құрастырылып, сырты киізбен жабылатын баспана түрі. Құрылымдық жағынан қазақтың киіз үйі көшпелі халықтардың ішіндегі көшіп-қонуға ыңғайлы баспананың

Сур. 3. Абай киіз үй жанында. 1934. Қағаз, акварель.
Инв. № 595-гр

Fig. 3. Abai near the yurt. 1934. Watercolor on paper.

ең жетілдірілген түрі болып саналады. Киіз үй қазақ жеріне келген зерттеушілер мен саяхатшылардың қызығушылығын тудырған маңызды этнографиялық нысан болды (Әлімбаев, 2017с: 227–228). Өзеннің арғы бетінде жайылып жүрген ірі қара мал, табиғаттың мамыражай көрінісі және ақынның шығармашылық шабыты туындының негізгі мазмұнын ашып тұр. Біз бұдан көшпелі тұрмыстың өзіндік мәдениеті мен тазалығын, таза табиғат аясында өмір кешкеніне куә боламыз (Сур. 3).

Киіз үйдегі қымыз пісіп тұрған әйел (1934. Қағаз, акварель). Композицияда Әбілхан Қастеев киіз үйдің ішіндегі асхана рөлін атқаратын бір бөлігін бейнелеген. Киіз үйдің оң жағы қазан-аяқ орны ретінде қолданылған (есіктен қарағанда оң жақ бөлігі). Әйелдер жағы деп аталатын кеңістік шымта шимен қоршалып қойылатын болған. Қазақ тұрмысында қолданылатын жиһаздар ғұрыптық, символикалық, эстетикалық мәнді үй мүліктеріне жатады. Олар көшпелі тұрмыс жағдайына қолайлы ағаш, тері, киіз сияқты материалдардан, ішінара металдан да жасалған. Осы туындыдағы үй жиһазы түрлерінен қазақ шеберлерінің сан ғасырлық технологиялық үрдістерін, көркемдік дүниетанымын және бай тәжірибелерін игергенін аңғаруға болады. Әсіресе, киіз үйдегі мүліктер көшпелі тұрмысқа сай көп орын алмайтын ықшамды, жеңіл әрі берік жасалған. Қазақ тұрмысында қолданылатын барлық бұйымдарға ою-өрнек түсірген. Халықтың әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі мен наным-сенімдері ою-өрнек жүйесінің мазмұнын байытып отырған (Арғынбаев, 1987; Шоқпарұлы, 2005: 14–15).

Автор көрерменнің назарын қымыз пісіп тұрған әйелге бағыттаған. Үстіне күнделікті тұрмыста киетін ақ көйлек пен қамзол, басына кимешек киген орта жастағы әйел қымыз пісіп тұр. Композицияда үй мүліктері: саба, піспек, сабаяқ, көнек, кебеже, қымыз құйылған шара да өз тәртібімен орналастырылған. Туындының «*Киіз үйдегі қымыз пісіп тұрған әйел*» деп аталуы суретшінің қымыздың жасалу жолына тереңірек тоқталғысы келгенін аңғартады (Сур. 4). Қымыз сусыны өзінің жасалу жолына байланысты қазақтың әдет-ғұрпын қамтыған дәстүрлі іс-шараның бірі болып саналады. Алдымен саумалды пісіру үшін сабаға құйған. Саба сүт өнімдерін өңдеуге арналған, теріден жасалатын көлемді ыдыс. Ол сүт өнімдерін өңдеуге және тасымалдауға, яғни қымыз ашытуға, іркіт пісіп,

Сур. 4. Киіз үйдегі қымыз пісіп тұрған әйел. 1934. Қағаз, акварель. Инв. № 3257-гр

Fig. 4. Woman beating koumiss in the yurt. 1934. Watercolor on paper.

одан май алуға пайдаланылады. Сабаның көлемі жағынан әртүрлі болады. Мысалы, киіз үйде қолданатын сабаның көлемі үлкенірек болған. Негізгі тіршілік көзі мал шаруашылығы болғандықтан қазақтың тұрмыс-тіршілігінде тері өңдеу өнері маңызды орын алған. Сондықтан ертеректе тағамға қолданатын ыдыстарды жасауда теріні қолданған. Сабаны жылқы терісінен жасап, оның түбін кең, аузын тарлау болатындай жасаған. Арнайы қосылған жерлерін тарамыс жіппен тіккен. Дайын болған сабаның ішін жуып, ашыған айран құйып, бірнеше күнге қойған. Одан кейін сабаны майлап, арша, тобылғы, қайың қабығының түтініне ыстайды (Әлімбаев, 2017d: 167–169). Жоғарыдан байлап қою үшін саба аузына жіп тағылады. Туындыдан көргендей жіп кереге мен уықтың қиылысқан жеріне ілінген.

Сүттен алынатын тағам, сусын түрлерін әзірлейтін ыдыс түрі болғандықтан, құрметті үй мүлкіне саналады. Сондықтан ырым етіп, атақ-беделі үшін әркім мүмкіндігінше сәнді етіп жасауға тырысқан. Саба тігуді үлкен өнер ретінде ұстанғандар болған. Жылқы терісін, кейде өгіз терісін таспалап тіліп, түбінен аузына дейін өріп, ғажайып саба жасайтын шеберлер кездескен. Дәулетті қазақ ортасында пайдаланылған сабаның түрлері өте әсем болғандықтан, үйдің сәнін келтіретін жиһаздардың бірі саналады. Бұрынғы қазақ қоғамында асқа, тойға сабамен қымыз апаратын болған. Мұндай үрдіс үлкен

құрметтің, мырзалық пен байлықтың белгісі деп бағаланған. Сабаның көлеміне қарай, оның мерейі де, ел алдында беделі де жоғары болған. Осылайша салтанатпен қымыз апару сыйластықтың белгісі ретінде қабылданған. Қазақ тұрмысында қымыз бен сабаның қоғамдық маңызы да зор болды. Саба пісу әдісі – сабадағы саумалды өңдеу үшін піспекпен араластыру дәстүрі. Сабаның ішінде қалған қымыздың үстіне жаңа сауылған бие сүтін құйып, піспекпен піседі. Саба пісіліп жатқан кезде үйге келіп қалған адам «пісер көбейсін» деп, тілек білдіріп, сабаны бірнеше рет піскен соң барып төрге өткен. Қонақтың сабаны пісуі үй-ішіне жаңа өнім, жаңа ырзық келсін деген ежелгі таным-түсінік. Яғни, көпке жетсін, мол болсын, ортақ ырыс көбейсін деген тілектерді білдіретін жосын (Әлімбай, 2017e: 60–61). Сабадағы қымызға піспек қолданылады. Піспек – сабадағы, күбідегі қымыз, айранды пісуге арналған құрал. Туындыда көрсетілген піспек сабының бас жағы ерекше сәнделген. Оны баған өрнектерімен оймыштап, сүйектеп, күміспен әшекейлеген. Піспектің сәнделуі әдемілік пен сәнділік берумен қатар, оның құт-береке мен молшылықтың символы ретінде қарастырылғанын көрсетеді. Оған ақ мол болсын, тіл-көз тимесін деген ниетпен үкі тағылған. Қазақы ортада қымыз бен оны дайындайтын ыдыстарға құрметпен қараған. Сол үшін сабаны жерге қоймаған, оның астына ағаштан көлеміне лайықтап сәкі (орындық) жасалған, оны сабаяқ немесе саба орындық деп атаған. Сабаяқ сабаны күтіп ұстау үшін астына қоятын қажетті үй жиһаздарының бірі болған. Туындыдағы төртбұрышты сабаяқ оймышталып, қиюластырылып сәнделіп жасалған. Туындыдағы

керегеде ілулі тұрған шүмекті көнектің де қызметінің өз орны бар. Көнек – мал саууға арналған ыдыс. Көшпелі ортаның талаптарына сай мал саууға пайдаланатын көнек, көн теріден жасалуына байланысты көнек деп аталған. Көнек қолданысына қарай әртүрлі етіп жасалады. Бие саууға арналған көнекке арнайы шүмек орнатылған.

«Қымыз ішу кезі» (1940. Қағаз, акварель).

Суретші қымыздың қазақ тұрмысында өзіндік орнын ескере отырып, өз туындыларына арқау етті. Қымызды қазақтың тіршілігінде қонақжайлылық нышандарының бірі десе де болады. Қымыз үй иесінің байлығын, дәулетін, дастарқан берекесін білдіреді. Қымызды дайындаудың ғасырлар бойы қалыптасқан әдіс-тәсілдері көп. Қымыз қонақ күту кезінде тартылатын құрметті сусынның қатарына жатады. Осыған орай, қымыз жөнінде атқарылатын салт-дәстүр, ырымдар мен кәде-жоралар бар. Дәстүр бойынша бие байлағаннан кейінгі алғашқы қымызға үлкендерді шақырып, ауыз тигізіп, батасын алған. Мұны «қымызмұрындық мерекесі» деп атаған. Қымызмұрындық – ел жайлауға шыққанда жазғытұрым аталып өтетін қымыз тойы (Әлімбай, 2017d: 179; Тоқтабай, 2005b: 266–268). Туындыда төрде солдан оңға қарай жас ерекшеліктеріне сай отырған ерлер бейнеленген, ал шетінде ағаш шарадағы қымызды сапырып отырған ер адам шаңырақ иесі тәрізді көрінеді. Қазақтың ұғымында үйдің төр бөлігіне сыйлы орын ретінде үйге келген қонақтар жайғасқан. Әбілхан Қастеев қазақтың дәстүрлі қоғамындағы құрмет пен әлеуметтік тәртіпке негізделген символикалық иерархиясын айқын көрсеткен. Сол жақ шетте қолдирмен

Сур. 5. Қымыз ішу кезі. 1940. Қағаз, акварель. Инв. № 580-гр
Fig. 5. Drinking kumiss. 1940. Watercolor on paper.

тартып отырған әйел бейнеленген (Сур. 5). Ерте кездері қазақы ортада қолдиірменді кеңінен қолданған. Диірмен екі жалпақ тастан дөңгелек пішінде жасалып, дәнді дақылдарды үгіту үшін қолданылған. Мұндай диірменде жарма, бидай, тары және т.б. дақылдардың қуырылған дәнін тартып, талқан дайындаған. Халық тұрмысында жиі қолданылып, ол құт-береке, ырыстың белгісі болған. Киіз үй кеңістігіндегі жиһаздар өз ретімен орналасқан, төрде, есікке қарама-қарсы тұста сандық, жүкаяқ, жағлан, абдыра сияқты көлемді жиһаздармен олардың үстіне ретімен сәндеп көрпе-жастықтарды жинап қойған. Қымызға байланысты ырымдар мен тыйымдар бар: тостаған түбіндегі қымыз сарқынын төгуге болмайды, ырыс кетеді, биенің желіні ісіп кетеді; асқа, тойға арнайы әкелінген қымыз толы сабаны түгел сарқып алмайды. Түбінде азғантай болса да сарқыт қалуға тиіс. Себебі саба кеуіп, семіп қалмасын, саба кепсе малдың желіні семіп, сүті тартылады, құт-береке кетеді; көнек пен сабаны төңкермейді. Түбін ұрмайды. Бұлай істесе құт қашады, ырыс шайқалады; алдыңа келген қымызды күттірмей ішу керек. Ақ телміріп қалса, адам да аққа қарап телміріп, зарығатын болады; бие сүтін, жалпы малдың сүтін аяқпен басуға болмайды, құт кетіп, ақтың киесі атады. Егер іріген, бүлінген қымызды төгу керек болса, шұқанақ қазып көмген (Өлімбай, 2017d: 177).

Суретшінің «Киіз үйдегі қымыз пісіп тұрған әйел» мен «Қымыз ішу кезі» атты екі туындысы қымызбен байланысты ырым-тыйымдар жүйесін танытып тұрғандай.

Әбілхан Қастеевтің «Колхоздың сүт фермасы» (1936. Кенеп, майлы бояу) атты туындысы алғашқылардың біріне жатады. Сюжеті қарапайым, жайлауда шопанның отбасы құрт жасаған сәті бейнеленген. Алдыңғы планда негізгі көрініс, одан кейін жайлау өмірін суреттейтін тұрмыстық детальдар беріледі. Автор ауыл өмірін баяндайтын тұрмыс белгілерін бейнелей отырып, ұлттық тағам – құрт дайындаудың барлық кезеңін көрсеткен. Ерадам мен әйелдердің киімі, бір-біріне жасап жатқан қолғабыстары арқылы қазақтардың ас әзірлеуге өте мұқият қарағанын көреміз. Уақыт өте келе, тұрмыс-тіршілікке енген жаңа техникалық жетістіктерді суретші назардан тыс қалдырмайды. Қостың ішінде сепаратордың фрагменті көрінеді. Сол кездегі жаңалық – сүт тартатын машинаның пайда болғандығы. Сепаратордан кілегей алынғаннан кейін қалған сүт қайнатылып, одан ірімшік пен құрт дайындалған. Дайын өнім өре деп аталатын сөреге жайылып, кептірілген. Өре – құрт, ірімшік т.б. ақ тағамдарды кептіруге арналған сөре. Өреге жаздың жаңбырсыз ашық күндері құрт, ірімшік жайылып, кептіріледі. Өрені үй алдындағы ашық алаңқайға жерден

Сур. 6. Колхоздың сүт фермасы. 1936. Кенеп, майлы бояу. Инв. № 743-ж
Fig. 6. Collective farm dairy. 1936. Oil on canvas.

биік төрт дінгекке орнатады (Сур. 6).

Үстіне өре ши немесе арасы сирек тоқылған шыпта ши төсеніші жайылады. Мұндай тоқылған шидің үстіне жайылған құрт, ірімшіктің астыңғы жағынан да жел қағып, оның көгермей, сапалы кебуіне септігін тигізеді (Әлімбаев, 2017d: 739). Жаз маусымында мал сауылатын шақта дайындалып, қыстық азық ретінде сақталады. Құрт – дәстүрлі қазақы ортада дастарқандағы үлкен мәнге ие ұлттық тағамдардың бірі. Ұзақ уақыт кептірілген құрттың сапасы артып, оны сақтауға ыңғайлы болады. Сондықтан баладан бастап ересек кісілерге дейін, жолаушы, жауынгерлер қоржынында жолазыққа алып жүрген. Ақ тағамдарға байланысты ақ шашу, ақ құйып шығарып салу сияқты қазақтың наным-сенімімен ұштасып жатқан ғұрыптар бар. Қазақтың күнделікті өмірінде, той-томалақта қазіргі күнге дейін ұлттық тағам ретінде құндылығын жойған жоқ.

Суретші осы көрініс арқылы қазақтың күнделікті тұрмысын ғана емес, оның мәдениеті мен дәстүрін айқындайтын ұлттық тағам құртты негізге алған. Шағын композицияда көшпелі өмірдің барлық болмысын ашатын көріністерді қамтыған. Туындыда көшпелі тұрмыста қолданатын қос бейнеленген. Қос – жаугершілікте, аңшылықта, шөп шабуда, жылқыны баққанда, жол жүргенде және басқа да қажетті жағдайларда тез тігіліп, жиналатын көшіп-қонуға ыңғайлы уақытша баспана түрі. Оның жасалу жолы қарапайым, әркім қолда бар материалдардан жасайтын болған. Мысалы, екі керегенің басын қосып, енді бірде бірнеше уықтың басын буып, үстін терімен, киізбен, қамыспен жапқан. Қостың ортасында от жағатын орын, төбесінде ашылып-жабылатын түндік болған. Қыс мезгілінде қос іргесін шыммен бастырып тастайтын болған. Егер қос қараусыз қалса, оған басқа малшылар мен жолаушылар кіріп сол жерде тамақтанған.

Автордың «Бие сауу» (1936. Кенеп, майлы бояу) туындысы жаңа композициялық құрылым принципімен ерекшеленеді. Алдыңғы бөлікте тұрмыстық көрініс – бие сауу. Олар көлденең бағытта бір сызық бойында орналасқан және бірден дала кеңістігін сездіреді. Таудың етегінде қатар-қатар тігілген киіз үйлердің жанында асыр салып ойнаған балалар, жайылып тұрған биелер көрініс тапқан. Алдыңғы қатардағы биені көнекке сауып отырған әйел – осы туындының мазмұнын ашатын басты кейіпкер. Туындыда

бие сауудың ерекшелігі, оның дайындалу кезеңі оңайшылықпен келмейтіні баяндалады. Қазақ тұрмысында бие сауу бірнеше кезеңнен тұрады. Алдымен жылқыны қолға үйретіп, биені байлайды. Бие байлау – биені сауу мен қымыз ашытуға байланысты қазақ тұрмысындағы дәстүрлі іс-әрекеттердің бірі. Бие сауу маусымындағы дәстүрлі рәсімдердің бірі – бие байлау. Мысалы, ел жайлауға шыққан кезде сауылатын биелерді бөле бастайды. Алдымен қазықтар қағылады, бірінші қазықты жылда арнайы қазық қағып жүрген тоқпақтың сабына ақ мата байлап, үлкен ақсақалдардың бірі қағу ишарасын жасайды. Әйелдер сабалар мен көнектерді әбден жуып, желінің басына кептіреді. «Малым құт әкелсін» деген ниетпен биебаудың үш қазығына, желі арқанның басына, айғырдың жалына және биенің сауырына сары май жағады (Әлімбаев, 2017a: 677). Осылайша, қазақ тұрмысындағы жылқыны баптау мен биені сауу ерекше дәстүрмен атқарылатын болған

Сур. 7. Бие сауу. 1936. Кенеп, майлы бояу. Инв. № 377-ж.
Fig. 7. Milking mares. 1936. Oil on canvas.

(Сур. 7).

Әбілхан Қастеев қазақтың жылқысының ерекшелігін дәл тауып бейнелеп, жылқы малының түр-түсін, сыр-сипатын ажыратып, мінез-құлқын, өзіне тән қасиетін таба білді. Жылқы – қазақтың өмір-тіршілігінде төрт түліктің төресі деп ерекше қастерленген. Әсіресе, ет пен қымыз өндіру, салт міну, ұлттық ойындар мен жарыстарды өткізуде жылқы қызметі айрықша бағаланған. Жылқы дала кеңістігінің ыстық-суығына, тау-тасына бейімделген.

Жоғарыда айтылған «Бие сауу», «Колхоздың сүт фермасы» туындыларында көшпелі

тұрмыстың кеңестік дәуірде де жалғасын тапқандығы бейнеленеді. Осы орайда суретші өз заманында қазақтың тұрмысын суреттеу арқылы құнды визуалды-этнографиялық деректер қалдырып отыр (Каскабасов және т.б., 2013: 58).

Бүркіт ұстаған аңшы (1935. Кенеп, майлы бояу). Туындыда Әбілхан Қастеев қазақтың бүркітпен аң аулау дәстүрін көрсетеді. Суретші қыс мезгіліндегі қазақтың даласындағы аңшылар ғана жүретін жым-жырт таудың елең-алаңдағы тыныштық сәтін беруден бастайды. Бүркітпен аң аулау қазақ халқы мәдениетінің ажырамас бөлігі болып келді. Бүркіт – ерте заманнан-ақ Орта Азия бүркітшілерінің сүйікті құсы. Аң аулауға әдетте атпен шыққан. Бүркітшілік әкеден балаға беріліп отырды. Құс салу – аңшылықтың кең тараған ең байырғы түрі. Аңшылық шыдамдылықты, қайсарлықты қажет етеді. Өртүрлі жыртқыш құстарды асырап, баптап, аң-құсқа салу қазақтың дәстүрінде саятшылық деп аталған. Құсбегі-саятшылар құсты аңшылыққа үйретудегі тәжірибелерін ұрпақтан-ұрпаққа қалдырды. Құс салудың саятшылар арасында ең көп тараған түрі қаршыға және балапан-сұңқар салу болды. Осы арқылы қоян, жабайы қаз, үйрек т.б. аң-құстар ауланды.

Бүркітке байланысты жол-жоралғылар бар. Мысалы, бүркітке табыну күллі жануарлар мен адамзат әлемінен жоғары тұрды. Оны аспан денелерімен теңестірді. Егер бүркіт аң аламай ауырса, ұшып кетсе де көз тиген деп ырымдайды. Құс ұстайтын торды құрар алдында қазақ құсбегілері тоқылған торды өз үйінің есігінің маңдайшасына іліп, етегін екі босағадан салбыратып түсіріп қояды. Тордың үстінен адам көп аттаған сайын оның жолы ашылып, бүркіт тез түседі деп ырымдайды. Бүркіттің тұғыры да киелі деп саналған. Оған адам отыруға және бос қоюға болмайды. Көп жыл серік болған құсын қариялар қартайса да құрметтеп үй жанында ұстайды (Өлімбаев, 2017а: 746–747). Бүркітті үйретумен құсбегі айналысады. Құсбегі – табиғаттағы адамның кәдесіне жарайтын қыран құстарды қолға түсіріп, баулып, аң аулауға дайындайтын маман. Ол құстардың биологиялық ерекшелігін, мінез-құлық ерекшелігін жете біледі. Құсбегілік жалпы жыртқыш құстарды үйретудегі атау болып саналады. Бүркітші – бүркітті қолға үйретіп, бүркітпен аң аулайтын аңшы. Бүркітшіні саятшы деп те атайды. Бүркітші болу – дайындықты қажет ететін қазақтың дәстүрлі ортасындағы кәсіптің түрі. Саятшы – құс салып,

ит жүгіртіп аң аулайтын аңшылар тобы. Қаз-үйрекке түсіретін қыранның бабын жақсы білетін, түлкі, қасқырға салатын тазы итінің мінез-құлқын ерекше танытын, мінген аты да соларға сай келетін аңшыларды саятшы деп атай береді. Саятшының қыран құсты баптап, өз ырқына көндіріп, оның аңшылық мүмкіндігін барынша ашып қолдануы, оның шеберлігінің көрсеткіші болып табылады. Үлкен топ болып саят құрғанда құстың немесе тазы иттердің алғырлығы көрген елді тамсандыратын. Дала төріндегі театрлық қойылым ретінде қабылданып, саятшылардың мерейін арттырған. Яғни, қыран құссыз, құмай тазысыз саят болмаған. Саят құруға дайындық үшін уақыт пен бейнет керек. Сондықтан саятшылықпен айналысуға екінші бірі батылы жете бермейтін. Әбілхан Қастеевтің осы еңбегінде аңшылар мен саятшылар үшін аң аулауға өте қолайлы кезең қансонар уақыты бейнеленген

Сур. 8. Бүркіт ұстаған аңшы. 1935. Кенеп, майлы бояу.
Инв. № 379-ж.

Fig. 8. Hunter with a golden eagle. 1935. Oil on canvas.

(Сур. 8).

Ұшқан құс, жүгірген аңның ізі түспеген, мал баспаған жаңа қарды сонар деп атайды. Қалың түскен, аңшылыққа қолайлы сонар – қансонар. Қардың жұқа түсуіне байланысты оны келте

сонар, қырбақ сонар деген түрлерге бөлген. Сондай-ақ, қар жаумаса да, саятшылыққа қолайлы уақытты қара сонар деген. Сонардан қансонардың айырмашылығы қардың қалың болып жауғанында. Саятшылар ауа райы бұзыла салысымен қансонарға дайындалады. Яғни, аңға шығар алдында құсын, тазы иттерін және саят атын дайындайды (Әлімбаев, 2017с: 576; Тоқтабай, 2005а: 116–126). Қансонарға шығу көшпелі ортадағы серуеннің ең тамаша түрі болып табылады. Әр ер жігіттің сәніне баланған құс, тазы ит, мінген атының ғана емес, өзінің де сыналатын тұсы осы қансонар уақыты. Мұндайда құсбегі, тазы асыраған аңшы мен аңшылықты тамашалайтын топты ертіп қансонарға аттанады. Жолай кездескен олжа болса, бас тартпайды. Ауа райы бұзылып аяз күшейсе, саятшылар құсы айнып, тазысы тоңып қалмауының амалын қарастырады. Аңшылар құс пен тазыны орап, аттың алдына өңгеріп жүреді. Бұл туындыны Абайдың «Қансонарда бүркітші шығады аңға» өлеңімен мазмұндық сабақтастықта қарастыруға болады. Абай бұл өлеңінде аңшылықтың қызықты сәттерін сипаттап, қансонар көрінісін көз алдымызға елестетеді. Әбілхан Қастеев осы дәстүрді көркемөнер туындысында көрсетеді.

Қансонарда бүркітші шығады аңға,
Тастан түлкі табылар аңдағанға.
Жақсы ат пен тату жолдас – бір ғанибет,
Ыңғайлы ықшам киім аңшы адамға.

Әбілхан Қастеевтің еңбектерінен қазақтың дәстүрлі өміріне жаңа өзгерістердің енуін байқауға болады. Яғни, суретші өз шығармашылығында дәуірдің ғылыми-техникалық жетістіктеріне назар аударды. Автор бейнелеу нысанына шексіз қазақ даласын кесіп өтетін темір жол құрылысын алды. Сюжет суретшінің өмірбаянымен тығыз байланысты болды. Суретші 1927–1929 жылдары Түрксіб теміржол магистралінде жұмысшы болып еңбек еткен. Түрксіб – елдің екі бөлігін, Түркістан мен Сібірді жалғаған КСРО-ның аса маңызды стратегиялық нысаны. Суретшінің 1932 жылы жазған «Түрксіб» шағын форматтағы графикалық жұмысы осы тақырыпқа арналған алғашқы жұмысы болып саналады. Кейіннен осы жұмыс «Түрксіб» (1969. Кенеп, майлы бояу) монументалды кескіндемелік туындысында көрініс тапты (Сарыкулова, 1986: 22). Туындыда жазық далада жүріп келе жатқан паровозға қарап тұрған түйе үстіндегі қария бейнесі арқылы жаңа техника мен қазақтың дәстүрлі өмірінің бір арнада тоғысуы көрсетілген (Сур. 9).

Композициядағы түйе – қазақ тұрмысында қастерлі төрт түліктің бірі. Көшсе көлігі, мінсе малы болған. Сүті мен еті азық ретінде, жүні мен терісі киім мен әртүрлі бұйым жасауға пайдаланылған. Қазақ тұрмысында киіз үй мен тұрмыстық бұйымдарды көшіруде түйе мен жылқы көлік ретінде пайдаланылған. Соның ішінде, түйе ұзаққа шығатын көш жолдарының

Сур. 9. Түрксіб. 1932. Қағаз, акварель. Инв. № 588-гр
Fig. 9. Turksib. 1932. Watercolor on paper.

басты көлігі болған.

XX ғасырда Қазақстанда ұжымдастыру мен индустриаландыру бағдарламалары жүзеге асырыла бастады. Нәтижесінде алғашқы өнеркәсіп орындары ашылып, жүздеген колхоз құрылды (Джадайбаев, 2024: 11). Социалистік қайта құрудың маңызды бағыттарының бірі – «мәдени революция» міндеттері бейнелеу өнерінде де көрініс таба бастады. Әбілхан Қастеев осы бағдарламалардың іске асуына куә болды. Осы мақсатта «Колхоз тойы» (1937. Кенеп, майлы бояу) туындысы жарыққа шығады (Сур. 10). Әбілхан Қастеев дәстүрлі қазақ тұрмысына жаңа техниканың келуін сол жылдардың жаңалығы ретінде еш боямасыз, әрбір элементіне дейін жіті бейнелеген. Шатыр астына топтасқан ерлер мен әйелдер, жас пен кәрі – бәрі ортақ қуанышқа бөленген. Олардың назарын өзіне тартып тұрған – патефон мен бірнеше күйтабақ. Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары мен қымыз жаңаша сипатта бейнеленген. Суретшінің шығармашылығындағы басты тақырып – адам еңбегі. Оның туындыларында ауыр еңбек болса да, қуаныш пен жеңілдікке толы бақытты өмірдің нышанына айналады. Адам еңбегі суретші үшін сарқылмас тақырып болып, адамға көмекке келген техникалық жетістіктерді назарымызға ұсынады (Ергалиева, Шарипова, 2014: 18–19). Қазақстандағы өнеркәсіп, мал және егін шаруашылығы суретші шығармашылығының

бейнелеу нысанына айналды. Әсіресе, суретшіні ауыл шаруашылығы техникасы қызықтырды. Оның кескіндемесі мен графикасында комбайндар, тракторлар, жүк көліктері, элеваторлар және басқа да техникалық құралдар орын алған.

Көшпенділер үшін төрт түлік мал еті негізгі азықтардың бірі болып саналады. «Асылған ет» (1940. Қағаз, акварель) туындысында киіз үйдің ішінде дастарқанды айнала отырып, асылған ет жеп отырған ерлер мен әйелдер бейнеленген. Есік босағасында тұрған әйел мен ер адам үйдің иелері сынды, жанында ер адам қымызды сабада піспекпен араластырып тұр (Сур. 11).

Қазақта қонақ күтуде басты астың бірі ет болған. Ет – той-думандарда, қонақ күткенде дәстүрлі ас-тағам мәдениетінде сыйластықты білдіретін әлеуметтік қатынастың бір түрі. Ет асарда қонақтарына байланысты ет жасау дәстүрі болған. Ет жасау – піскен етті қонақтарға тартар алдында табаққа мүшелеп салу. Кішігірім қонақ күткенде, той-томалақта алдын ала әрбір мүше қонақтардың мәртебесіне қарай дәстүрлі тәртіппен тартылады. Қонақ шақыру үрдісі қазақ тұрмысында қонақжайлық дәстүрімен тығыз байланысты салт-жоралардың бірі болып қалыптасқан. Қонақ шақыру – сыйластықтың, құрметтің, туыстық және әлеуметтік ортаны нығайтудың белгісі. Келетін қонақтарға алдымен табақ жасалады. Табақ жасау – малдың піскен

Сур. 10. Колхоз тойы. 1937. Кенеп, майлы бояу. Инв. № 385-ж
Fig. 10. Collective farm festival. 1937. Oil on canvas.

Сур. 11. Асылған ет. 1940. Қағаз, акварель. Инв. № 610-гр
Fig. 11. Boiled meat dish. 1940. Watercolor on paper.

кәделі мүшелері мен жіліктерін қонақтардың дәрежесіне қарай арнайы табақтарға бөліп салу. Одан кейін табақшы етті таратып, қызмет көрсеткен. Дәстүрлі қазақ ортасында үлкен тойда, аста киіз үйлердің ара қашықтығы алыс болған жағдайда, табақшының ет салынған табақтарды ошақ басынан үйлерге таратуы сән-салтанаттың белгісі болған. Табақ тарту – бес-алты адамға арналған, сыбағалы мүшелер салынған табақты қонақтарға ұсыну. Сондықтан әр табаққа адамдардың жас мөлшеріне, қонақтардың мәртебесіне байланысты лайықталып жасалды (Өлімбай, 2017е: 270). Мысалы, құда-құдағиға

жамбас, күйеу балаға төс, дос-жарандарға жауырын сияқты сыбағалы мүшелері болады. Ет жеудің өзіндік әдебі бар. Мысалы, ет жеу – табақтас адамдардың мүшелеп салынған етті қабылдау үрдісі. Қазақтың дастарқан басында табақ тартылған соң ерлер бәкісін шығарып, өзіне тиісті кәделі мүшеден алып, өз пышағымен кесіп жейді. Дегенмен, ет жеудің әдебінде әр өңірде өз ерекшеліктері бар. Суретшінің өнер туындыларының ішіндегі тағы бір тарихи мазмұнда салынған «Құрғақшылық кезіндегі молда дұғасы» (1941. Қағаз, акварель) атты құнды шығармасы тасаттыққа арналған. Құрғақшылық

Сур. 12. Құрғақшылық кезіндегі молда дұғасы. Қағаз, акварель. 1941. Инв. № 573-гр
Fig. 12. Mullah praying for rain in a time of drought. 1941. Watercolor on paper.

кезінде тасаттық беру ғұрпы көшпелілердің ежелден келе жатқан дәстүрі.

Ғылыми деректерге сүйенсек, тасаттық құрғақшылық кезде көктен жаңбыр тілеп, құрбандық шалу және басқа да рәсімдерді қамтитын көне дәуірлерден бері жалғасып келе жатқан діни-мистикалық ұжымдық салт болып табылады (Мустафина, 1992: 123–126). Суретші бұл еңбегінде молданың Құранды ағаш бағанаға байлап қойып оқуын, оның аяғының астындағы кілемге жиналған тиындарды және құрбандық шалу рәсімін бейнелей отырып, тасаттық ғұрпының кеңестік дәуірдегі көріністерін көрсеткен. Суретшінің туындысынан тасаттық беру ғұрпында сол кезеңдегі өзгерістерді көруге болады (Сур. 12). Қазіргі күнге дейін құрғақшылыққа байланысты түркі халықтарында, оның ішінде қазақ халқында тасаттық беру салты өзектілігін жойған жоқ. Алайда әр өңірде әртүрлі сипатта өткізіледі.

Әбілхан Кастеевтің «Қарындасының портреті» (1930. Қағаз, акварель), «Сәнді костюм киген қазақ қызы» (1936. Қағаз, акварель),

«Қалыңдықты күйеу жігіттің үйіне әкелу» (1937. Қағаз, акварель) жұмыстарын қазақтың ұлттық киімін зерделеудегі маңызды этнографиялық дерек ретінде қарастыруға болады (Сур. 13: 1–3). Даланың өмірі мен негізгі кәсібіне байланысты қазақ халқының ұлттық киім кию дәстүрінің ерекшелігін байқауға болады. Қазақтың дәстүрлі киім үлгілері күнделікті қолданыста өзгеріске ұшырағанымен, олар ұлттық мәдениетті зерттеуде маңызды этнографиялық дерек болып қала береді. Бұл туындылардағы киім үлгілері жүріп-тұруға және ат үстіндегі көшпелі өмір салтына бейімделіп қалыптасқан. Әйелдердің киімі ерлердің киіміне қарағанда күрделірек келеді. Жас ерекшелігі мен әлеуметтік-тұрмыстық жағдайға байланысты киінудің өзіндік тәртібі болған. Киім кию үрдісі климаттық және өңірлік ерекшеліктерге байланысты болған. Киімді әшекейлеуде де әр аймақтың өзіндік әдістері болған (Әлімбаев, 2017с: 269). Дәстүрлі әйел киімінің негізгі түрлері ретінде үкілі бөрік, бүрмелі көйлек, кимешек, қамзол, кәзекей және шапан сияқты киімдер осы

1

2

3

Сур. 13.

- 1 – Қарындасының портреті. 1930. Қағаз, акварель. Инв. № 3259-гр
 2 – Сәнді костюм киген қазақ қызы. 1936. Қағаз, акварель. Инв. № 968-гр
 3 – Қалыңдықты күйеу жігіттің үйіне әкелу. 1937. Қағаз, акварель. Инв. № 574-гр

Fig. 13.

- 1 – Portrait of a sister. 1930. Watercolor on paper. Инв.
 2 – Kazakh girl in a festive costume. 1936. Watercolor on paper.
 3 – Arrival of the bride at the groom's house. 1937. Watercolor on paper.

туындыларда бейнеленген. Әсіресе, әйелдердің киіміне асыл тастардан зергерлік әшекейлер қондырылған. Сонау заманнан наным-сенім қызметін атқарған әрбір әшекей бұйым ерекше эстетикалық талғаммен жасалған. Жоғарыда аталған туындылардағы бейнелер осының айғағы.

Суретшінің көркем шығармаларындағы қазақ халқының дәстүрлі ерекшелігін айқындайтын ұлттық колориттік құрылым бар. Бояу мен түстерді талғаммен қолданудың қазақ этнографиясымен байланысты символдық мәні болған. Мысалы, көк түс – аспанның, қызыл түс – оттың, қара-қоңыр – жердің т.б. белгісі. Бейнелеу өнеріндегі түстер туындының мазмұнына көркемдік жағынан белгілі бір мән берген. Заманның талабына сай киім кию дәстүрінің өзгерісін суретшінің келесі еңбектерінен аңғаруға болады. «Шөп шабу» (1934. *Кенеп, майлы бояу*), «Колхоз тойы» (1937. *Кенеп, майлы бояу*) жұмыстарында әйелдердің киімінде біртіндеп жаңа, заманауи стильдің элементтері пайда болғанын байқаймыз. Сол кезеңдегі тұрмыстық киім үлгілерінде жаңа стильге тән қарапайымдылық пен қолайлылық көрініс тапқан.

Алынған нәтижелер

Зерттеу нәтижесінде Әбілхан Қастеевтің көркемөнер мұрасын этнографиялық тұрғыдан зерделеу, суретшінің еңбектерін тарихи-мәдени дерек ретінде қарастырудың ғылыми мүмкіндіктері айқындалды. Зерттеу суретшінің қазақтың тұрмысы мен мәдениетіне арналған туындыларын маңызды этнографиялық дерек ретінде қарастыруға мүмкіндік беретінін көрсетті. Туындылар композицияларындағы этнографиялық элементтер белгілі бір тарихи кезеңдегі қазақтың күнделікті өмір салтын, мәдениетін танытатын құнды мәліметтер жүйесін құрайды. Атап айтқанда, суретшінің еңбектеріндегі сол уақыттағы киім-кешек, тұрмыстық бұйымдар, адамдардың өмір сүру ортасы, мал шаруашылығы және қолөнер туралы пайымдауға болады. Суретші кейіпкерлерінің өмір сүрген дәуірін табиғи әрі көркем түрде көрсетуге ұмтылған. Оның шығармаларынан туған жер тарихын, халық дәстүрі мен әдет-

тұрпын, ұлттық киім үлгілерін терең білгені байқалады. Жүргізілген талдау қарастырылған бейнелеу өнері туындыларының этнографиялық ақпаратты жеткізудегі әлеуетін көрсетеді. Әбілхан Қастеевтің еңбектері дәстүрлі қазақ ортасын зерттеуге маңызды деректік негіз бола алады деген тұжырым жасалды.

Қорытынды

Қорытындылай келе, Әбілхан Қастеевтің туындыларында қазақтың тұрмысы мен мәдениетіне байланысты элементтер дәстүрлі қазақ ортасындағы адамның әрекетімен және белгілі әлеуметтік ортамен сабақтастыра берілген. Зерттеудің маңыздылығы музей қорындағы бейнелеу өнері туындыларын этнографиялық дерек ретінде талдау арқылы қазақтың тұрмыс-тіршілігі мен мәдени болмысын нақтылаумен байланысты. Әбілхан Қастеевтің шығармашылығы Қазақстандағы ұлттық бейнелеу өнерінің қалыптасу үдерісінде маңызды орын алады. Оның туындыларында еуропалық бейнелеу тәсілдері қазақтың тұрмыс-тіршілігі мен дәстүрлі мәдениетінің мазмұнымен сабақтастырылған.

Мақалада Әбілхан Қастеевтің еңбектеріндегі этнографиялық ерекшеліктеріне қатысты мәселелер қарастырылды. Бейнелеу өнерінің материалдары кеңінен қолданылып, олардың негізінде қазақтың тұрмысы, мәдениеті қарастырылды. Қазақтың тұрмыс-тіршілігін зерттеуде суретшінің туындылары арқау болды. Музей қорындағы өнер материалдарын этнографиялық деректермен салыстыра зерттеу жұмыстары жүргізілді. Қорыта келгенде, осы еңбекте қазақтың салт-дәстүрлері, адамдардың сыртқы келбеті, тұрмыста қолданылған бұйымдар, ұлттық тағамдар туралы мол деректер қамтылды. Әбілхан Қастееватындағы Ұлттық өнер музейінің қорындағы суретші туындыларының қазақтың тұрмысы мен мәдениетін зерделеудегі музейлік этнография үшін маңызы зор. Әбілхан Қастеевтің шығармашылығын этномuzeология, этнография және тарих тоғысында кешенді зерттеу аталған салалардың деректік базасын толықтыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Арғынбаев Х., 1987. Қазақ халқының қолөнері: ғылыми-зерттеу еңбек. Алматы: Өнер. 128 б.
2. Әлімбаев Н., (ғылыми редактор және жоба жетекшісі). 2017а. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі: энциклопедия. 1-том. Алматы: ТОО «Алем Даму Интеграция». 856 б.
3. Әлімбаев Н., (ғылыми редактор және жоба жетекшісі). 2017б. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі: энциклопедия. 2-том. Алматы: ТОО «Алем Даму Интеграция». 848 б.
4. Әлімбаев Н., (ғылыми редактор және жоба жетекшісі). 2017с. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі: энциклопедия. 3-том. Алматы: ТОО «Алем Даму Интеграция». 856 б.
5. Әлімбаев Н., (ғылыми редактор және жоба жетекшісі). 2017д. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі: энциклопедия. 4-том. Алматы: ТОО «Алем Даму Интеграция». 832 б.
6. Әлімбаев Н., (ғылыми редактор және жоба жетекшісі). 2017е. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі: энциклопедия. 5-том. Алматы: ТОО «Алем Даму Интеграция». 816 б.
7. Джадайбаев А.Ж., 2024. Абылхан Кастеев. Полотно мои – мои дети, все одинаково дороги для меня // Абылхан Кастеев: альбом-каталог. Живопись, графика. Алматы: Государственный музей искусств РК имени А. Кастеева. 320 с.
8. Ергалиева Р.А., 2002. Этнокультурные традиции в современном искусстве Казахстана: живопись, скульптура. Алматы: НИЦ «Ғылым». 183 с.
9. Ергалиева Р.А., Шарипова Д.С., 2014. Абылхан Кастеев. Алматы: «Әдебиет әлемі». 292 с. ISBN 978-601-7414-50-4.
10. Каскабасов С.А., Ергалиева Р.А., Жумасейтова Г.Т., Кирабаев С.С., Кундакбайұлы Б., Кузембаева С.А., Рахмадиев Е., Тельжанов К.Т.-Б., Валиханов Ш.Е., 2013. История казахского искусства. Том 3: Искусство Казахстана нового и новейшего времени. Алматы: «Арда». 864 с.
11. Какабаев Б., Темиртон Г., Турсынбаева Ш., 2017. Абылхан Кастеев как художник и этнограф: к изучению социокультурных и этнографических аспектов творчества (на основе фондов Центрального государственного музея Республики Казахстан) // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Исторические и социально-политические науки». № 4 (55). С. 286–292.
12. Кобжанова С.Ж., 2012. Мировые художественные традиции в развитии живописи Казахстана (1930–1980-е годы). Монография. Алматы. 164 с.
13. Музей туралы. URL: <https://nmirk.kz/about> (қаралған күні 25.06.2026)
14. Мустафина Р.М., 1992. Представления, культы, обряды у казахов. Алма-Ата: Қазақ университеті. 176 с.
15. Резникова Е.И., 2024. Творчество Абылхана Кастеева в казахстанском искусствоведении: к историографии вопроса // Кастеевские чтения-2024 «Наследие Кастеева в контексте современности»: материалы научно-практической конференции. Алматы. С. 7–17.
16. Сарыкулова Г., 1986. Начало пути // Абылхан Кастеев: альбом-каталог / Сост. Б. Барманкулова. Алма-Ата: Өнер. 156 с.
17. Тоқтабай А., 2005а. Қазақтардың аңшылыққа, құсбегілікке, балық аулауға байланысты жоражосындары // Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. 1-том: Бір тұтастығы және ерекшелігі / Құраст. С. Әжіғали. Алматы: «Арыс» баспасы. Б. 116–126.
18. Тоқтабай А., 2005б. Қымызмұрындық // Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. 1-том: Бір тұтастығы және ерекшелігі / Құраст. С. Әжіғали. Алматы: «Арыс» баспасы. Б. 266–268.
19. Шмидт Сигурд., 1997. Путь историка: Избранные труды по источниковедению и историографии. Москва: Издательство РГГУ. 612 с.
20. Шоқпарұлы Дәркембай., 2005. Альбом. Алматы: Өнер. 176 б.
21. Юренева Т., 2003. Музееведение: учебник для высшей школы. Москва: Академический Проект. 560 с.
22. Ruby J., 1996. Visual anthropology // Encyclopedia of Cultural Anthropology. New York. Available at:

<http://astro.temple.edu/~ruby/ruby/cultanthro.html> (accessed: 20.05.2026).

References

1. Argyimbaev Kh., 1987. Qazaq khalqynyn qoloneri: Gylymi-zertteu enbek [Traditional Crafts of the Kazakh People: A Research Study]. Almaty: Oner. 128 p. [in Kazakh].
2. Alimbay N., (scientific editor and project leader). 2017a. Qazaqtyn etnografiyalıq kategoriyalar, ugumdar men ataularynyn dasturly zhuyesi [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and terms]. Entsiklopediya. Vol. 1. Almaty: TOO «Alem Damu Integratsiya». 856 p. [in Kazakh].
3. Alimbay N., (scientific editor and project leader). 2017b. Qazaqtyn etnografiyalıq kategoriyalar, ugumdar men ataularynyn dasturly zhuyesi [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and terms]. Entsiklopediya. Vol. 2. Almaty: TOO «Alem Damu Integratsiya». 848 p. [in Kazakh].
4. Alimbay N., (scientific editor and project leader). 2017c. Qazaqtyn etnografiyalıq kategoriyalar, ugumdar men ataularynyn dasturly zhuyesi [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and terms]. Entsiklopediya. Vol. 3. Almaty: TOO «Alem Damu Integratsiya». 856 p. [in Kazakh].
5. Alimbay N., (scientific editor and project leader). 2017d. Qazaqtyn etnografiyalıq kategoriyalar, ugumdar men ataularynyn dasturly zhuyesi [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and terms]. Entsiklopediya. Vol. 4. Almaty: TOO «Alem Damu Integratsiya». 832 p. [in Kazakh].
6. Alimbay N., (scientific editor and project leader). 2017e. Qazaqtyn etnografiyalıq kategoriyalar, ugumdar men ataularynyn dasturly zhuyesi [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and terms]. Entsiklopediya. Vol. 5. Almaty: TOO «Alem Damu Integratsiya». 816 p. [in Kazakh].
7. Jadaibaev A.Zh., 2024. Abylkhan Kasteev. Polotna moi – moi deti, vse odinakovo dorogi dlya menya [Abylkhan Kasteev. My paintings are my children and all of them are very precious for me] // Abylkhan Kasteev. Albom-katalog. Zhivopis, grafika. Almaty: Gosudarstvennyi muzei iskusstv RK imeni A. Kasteeva. 320 p. [in Russian].
8. Ergalieva R.A., 2002. Etnokulturnye traditsii v sovremennom iskusstve Kazakhstana: zhivopis, skulptura [Ethnocultural traditions in contemporary art of Kazakhstan: painting, sculpture]. Almaty: NITs «Gylum». 183 p. [in Russian].
9. Ergalieva R.A., Sharipova D.S. 2014. Abylkhan Kasteev [Abylkhan Kasteev]. Almaty: «Adebiet alemi». 292 p. ISBN 978-601-7414-50-4. [in Russian].
10. Kaskabasov S.A., Ergalieva R.A., Zhumaseitova G.T., Kirabaev S.S., Kundakbaiuly B., Kuzembaeva S.A., Rakhmadiyev E., Telzhanov K.T.-B., Valikhanov Sh.E. 2013. Istoriya kazakhskogo iskusstva. Tom 3: Iskustvo Kazakhstana novogo i noveishego vremeni [History of Kazakh art. Vol. 3: The Art of Kazakhstan in the Modern and Contemporary Periods]. Almaty: «Arda». 864 p. [in Russian].
11. Kakabaev B., Temirton G., Tursynbaeva Sh., 2017. Abylkhan Kasteev kak khudozhnik i etnograf: k izucheniyu sotsiokulturnykh i etnograficheskikh aspektov tvorchestva (na osnove fondov Tsentralnogo gosudarstvennogo muzeya Respubliki Kazakhstan) [Abylkhan Kasteev as an Artist and Ethnographer: Toward the Study of the Sociocultural and Ethnographic Aspects of His Work (Based on the Collections of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan)] // Vestnik KazNPU imeni Abaya, seriya «Istoricheskie i sotsialno-politicheskie nauki». No. 4 (55). P. 286–292. [in Russian].
12. Kobzhanova S.Zh., 2012. Mirovye khudozhestvennye traditsii v razvitiі zhivopisi Kazakhstana (1930–1980-e gody) [World Artistic Traditions in the Development of Painting in Kazakhstan (1930s–1980s)]. Monografiya. Almaty. 164 p. [in Russian].
13. Muzei turaly [About the Museum]. URL: <https://nmirk.kz/about> (accessed: 25.06.2026).
14. Mustafina R.M., 1992. Predstavleniya, kulty, obryady u kazakhov [Beliefs, cults, and rituals among the Kazakhs]. Alma-Ata: «Qazaq universiteti». 176 p. [in Russian].
15. Reznikova E.I., 2024. Tvorchestvo Abylkhana Kasteeva v kazakhstanskom iskusstvovedenii: k istoriografii voprosa [The Work of Abylkhan Kasteev in Kazakhstani Art History: On the Historiography of the Issue] // Kasteevskie chteniya-2024 «Nasledie Kasteeva v kontekste sovremennosti»: materialy nauchno-prakticheskoi konferentsii. Almaty. P. 7–17. [in Russian].
16. Sarykulova G., 1986. Nachalo puti [The beginning of the journey] // Abylkhan Kasteev: Albom-katalog / Sostavitel B. Barmankulova. Alma-Ata: Oner. 156 p. [in Russian].
17. Toqtabai A., 2005a. Qazaqtardyn anshylyqqa, qusbegilikke, balyq aulauga bailanysty zhora-zhosyndary

[Kazakh Rituals and Customs Associated with Hunting, Falconry, and Fishing] // Qazaq khalqynyn dasturleri men adet-guryptary. 1-tom: Bir tutastygy zhane ereksheligi / Qurastyrgan S. Azhigali. Almaty: «Arys» baspasy. P. 116–126. [in Kazakh].

18. Toqtabai A., 2005b. Qymyzmuryndyq [Celebration of the First Kumis of the Season] // Qazaq khalqynyn dasturleri men adet-guryptary. 1-tom: Bir tutastygy zhane ereksheligi / Qurastyrgan S. Azhigali. Almaty: «Arys» baspasy. P. 266–268. [in Kazakh].

19. Shmidt Sigurd., 1997. Put istorika: Izbrannye trudy po istochnikovedeniyu i istoriografii [The Historian's Path: Selected works on source studies and historiography]. Moskva: Izdatelstvo RGGU. 612 p. [in Russian].

20. Shoqparuly Darkembay., 2005. Albom [Album]. Almaty: Oner. 176 p. [in Kazakh].

21. Yureneva T. 2003. Muzeevedenie: Uchebnik dlya vysshei shkoly [Museology: Textbook for higher education]. M.: Akademicheskii Proekt. 560 p. [in Russian].

22. Ruby J., 1996. Visual anthropology // Encyclopedia of Cultural Anthropology. New York. Available at: <http://astro.temple.edu/~ruby/ruby/cultanthro.html> (accessed: 20.05.2026). [in English].

Абильдаева Л.О.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан
e-mail: lauraartkz@gmail.com

БЫТ И КУЛЬТУРА КАЗАХСКОГО НАРОДА В КОЛЛЕКЦИИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА МУЗЕЯ (НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АБЫЛХАНА КАСТЕЕВА)

Аннотация. В статье с этнографической точки зрения рассматриваются произведения народного художника Казахстана Абылхана Кастеева, созданные в 1927–1941 годах и отражающие быт и культуру казахского народа.

Произведения изобразительного искусства, хранящиеся в музейных коллекциях, имеют особое значение для изучения традиционной культуры и повседневной жизни казахов. Они посредством художественных образов передают обычаи определенного исторического периода, предметы быта, особенности одежды и мировоззрения. В этом отношении произведения живописи и графики могут рассматриваться не только как яркое проявление эстетической ценности, но и как важные визуальные историко-этнографические источники.

Введение произведений искусства в научный оборот в качестве визуального материала определяет актуальность исследования и позволяет расширить и углубить изучение казахской этнографии. Несмотря на то, что произведения изобразительного искусства традиционно изучались в искусствоведении, культурологии, философии и других областях науки, их потенциал как этнографических источников раскрыт не полностью. В статье анализируются произведения из собрания Национального музея искусств Республики Казахстан имени Абылхана Кастеева. Цель исследования – рассмотреть творчество одного из основоположников казахского национального изобразительного искусства как этнографический источник для изучения казахской культуры.

Ключевые слова: музей, этномузеология, музейная коллекция, история, этнография, художник, быт казахов, культура.

Для цитирования: Абильдаева Л.О. Быт и культура казахского народа в коллекции изобразительного искусства музея (на основе произведений Абылхана Кастеева) // Мадени мұра. 2026. №3 (114). С. 18–36 (каз.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2026.v27.i3.02>

Abildayeva L.O.

Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: lauraartkz@gmail.com

**KAZAKH EVERYDAY LIFE AND CULTURE IN
THE MUSEUM'S FINE ART COLLECTION
(BASED ON THE WORKS OF ABILKHAN KASTEEV)**

Abstract. The article examines, from an ethnographic perspective, the works of Abilkhan Kasteev, People's Artist of Kazakhstan, created between 1927 and 1941 and depicting the everyday life and culture of the Kazakh people.

Works of fine art preserved in museum collections are important for the study of traditional culture and everyday life. Through artistic images, they convey the customs of a particular historical period, household objects, clothing traditions, and features of worldview. In this respect, paintings and graphic works may be considered not only as expressions of aesthetic value but also as important visual historical and ethnographic sources.

Introducing works of art into scholarly circulation as visual material defines the relevance of the study and helps broaden research on Kazakh ethnography. Although works of fine art have traditionally been examined in art history, cultural studies, philosophy, and other academic fields, their potential as ethnographic sources has not been fully explored. The article analyzes works from the collection of the Abilkhan Kasteev National Museum of Arts of the Republic of Kazakhstan. The aim of the study is to consider the oeuvre of one of the founders of Kazakh national fine art as an ethnographic source for the study of Kazakh culture.

Keywords: museum, ethnomuseology, museum collection, history, ethnography, artist, Kazakh everyday life, culture.

For citation: Abildayeva L.O. Kazakh everyday life and culture in the museum's fine art collection (based on the works of Abilkhan Kasteev) // Madeni mura. 2026. №3 (114). pp. 18-36 (in Kaz.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2026.v27.i3.02>

Автор туралы мәлімет:

Абилдаева Лаура Оракбаевна, докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әбілхан Кастеев атындағы ҚР Ұлттық өнер музейінің аға ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан.
ORCID: 0009-0005-9693-9067

Сведения об авторе:

Абилдаева Лаура Оракбаевна, докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби, старший научный сотрудник Национального музея искусств Республики Казахстан имени Абылхана Кастеева, Алматы, Казахстан.
ORCID: 0009-0005-9693-9067

Information about the author:

Abildayeva Laura Orakbaevna, PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Senior Researcher at the Abilkhan Kasteev National Museum of Arts of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan.
ORCID: 0009-0005-9693-9067